

Kitap Tanıtımı

Emine Ögük, *Mâturidî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 268 Sayfa, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

İrem CEYHAN*

Bu eser, bir doktora çalışması olup dini ve felsefi düşüncenin önemli sorunlarından olan şer problemini konu edinmektedir. Çok eskilere dayanan şer problemi, inanç tarihinde ortaya çıkan düalizm ve ateizm gibi akımlara da kaynaklık etmiştir. Böylesine önemli bir probleminin, Ehli Sünnet kelim ekolü kurucularından İmam Mâturidî'nin perspektifinden hikmet bağlamında ele alınması, konuya farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından önemlidir.

Eser, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmı oldukça geniş tutulmuş, İmam Mâturidî ve yaşadığı sosyal çevre ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Bu bağlamda: Mâturidî'nin hayatı ve eserleri, yetiştiği bölgenin ilim ve siyasi yapısı ve Mâturidî'nin döneminde mevcut olan din ve akımlar ele alınmıştır. (15–89)

Birinci bölüm "Mâturidî'de Şer ve Hikmet" ana başlığı adı altında şer ve hikmet fikrinin dayandığı esaslar, Mâturidî'nin şer anlayışı ve Mâturidî'nin hikmet anlayışı başlıklarıyla üç kısımda tamamlanmıştır. Ele alınan konular, alt başlıklarla genişletilerek incelenmiş ve birinci bölüm tamamlanmıştır. (91–207)

* Arş. Gör. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. iceyhan@inonu.edu.tr

Birinci bölüm birinci kısımda, şer ve hikmet fikrinin dayandığı esaslardan şu şekilde bahsedilmiştir: Mâturidî'nin Şer ve hikmet anlayışını kavramak için onun düşünce yapısını oluşturan genel prensiplerin tespiti ve açıklanmasına ihtiyaç vardır. Bunlar arasında ulûhiyet düşüncesi, yaratıcı hakkında bilgi etme imkânı ve metotları, insan bilgisi ve sınırları gibi epistemolojik ve ontolojik temelli fikirlerini zikretmek mümkündür. Yaratıcı hakkında yapılan isimlendirme, O'nun hakkında konuşmanın boyutlarıyla ilgili ipucu vermektedir.

Mâturidî, yaratılmışlara özgü bilgi ve anlayışlardan hareketle ulûhiyet fikrinin temellendirilemeyeceği kanaatindedir. Ona göre duyular dünyasının mahiyeti, sınırları bilinen ve cüzlere ayrılan uzunluk-genişlik, hareket-sükûn gibi arazlarla yaratıklara isim olarak verilen sıfatların Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Yaratıcı hakkında bilgi edinmek ancak vahiy kanalıyla mümkün olmaktadır.

Maturidî, yaratıklara da nispet edilen âlim, kâdir gibi sıfatların kul ile Allah arasında teşbihe sebep olacağı endişesiyle bu vasıflandırmadan kaçınmayı doğru kabul etmez. Allah'ı niteleme ve isimlendirmemiz zâruri olarak gücümüzün yettiği ve ifademizin ulaşabildiği şekilde gerçekleşmektedir. Yaratıcının isimlendirilmesi ancak duyulur âlemde bilinen bir yöntemle mümkün olduğundan ifade de benzeşmeyi gerektirir. Bu benzerliğin ortadan kaldırılması için duyulur âlemden anlaşılabilir manayı yaratıcı için düşünmemek gerekli görülmüştür. Allah'ın yaratıklara da nispet edilen birtakım isimlerle nitelendirilmesi, yaratıcıyı isimlendirmede başka bir imkâna sahip olmamaktan kaynaklanmaktadır. Yazar Mâturidî'nin yaratıcıya isim ve sıfat nispet etme konusundaki bu yaklaşımlarının; Allah'ın hikmetini anlama ve değerlendirme sırasında aydınlatıcı olacağını belirtmiştir.

Yazar, Maturidî'nin şer ve hikmet düşüncesinin ortaya konulabilmesi için bunların tecelli mekânı olan kâinat düzeniyle ilgili fikirlerinin de değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir Maturidî'nin âlemlerle ilgili esas düşüncesi âlemin yaratılmışlığını ve âlemlerde yürürlükte olan kuralların Allah tarafından konulduğunu temellendirmektir. Maturidî âlemlerde hikmete uygun olarak düzenli bir şekilde varlığını koruyan ve sistem sahibini gerektiren bir düzenin var olduğuna ve âlemin hiçten yaratıldığına dikkat çeker.

Mâturidî'ye göre yaratma (tekvin) ve yaratılan şey (mükevven) aynı değildir ve ezelden Allah'la birlikte yaratma ve dolayısıyla da yaratıklar yoktur. Yaratma yaratılan şeyin aynı kabul edildiğinde yaratılmış varlıklarda bulunan ihtiyaç ve kusurlar, şeytan, şer, fitne, bela, kirlilik ve pislik, bütün ilahi vasıfların içine girer.

Yazar son olarak da şer ve hikmet fikrinin dayandığı esasları ele alırken âlemin mükemmelliği veya eksikliği konusunu incelemiştir. Bu bağlamda da

âlemdeki eşsiz düzen ortaya konduğunda var olan birtakım kötülükler de sistem içinde anlamlı hale gelerek problem olmaktan çıkacaktır. Ayrıca Maturidi'nin tabiat düşüncesinde ki "eksiklik anlayışı" da bu konuda dikkat çeker. Buna göre tabiatta ki her bir unsur yaratılmış olmanın bir göstergesi olarak bu noksanlığı içinde barındırmaktadır. Yaratıcı, yaratılışın amacına uygun bir şekilde hikmetinin bir gereği olarak âlemi kendi kendine yetebilen bir yapıya kavuşturmamıştır.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise Mâturidi'nin şer anlayışı ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Mâturidi'nin şer anlayışı ve şerri belirlemede esas aldığı kriterler belirlenmiş; Ardından da şerrin mahiyeti, kaynağı ve çeşitlerinden bahsedilmiştir.

Yazar, Mâturidi'nin şer kavramına yüklediği anlamı belirlemek için mukabili olan hayır kavramıyla birlikte irdelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ve bu bağlamda hayır-şer, fayda-zarar, güzellik-çirkinlik gibi birçok kavramla ilgili olarak mahiyet ve kaynak itibariyle tartışma konusu yapılan ana meseleleri iyi ve kötü kavramları çerçevesinde tartışmıştır.

Herhangi bir şeyin iyi veya kötü olduğu hakkında değer yargısında bulunabilmek için esas alınan noktalardan biri "fayda ve menfaat sağlama", diğeri ise "yaratılan amaca ve insan tabiatına uygun olma" dır. Mâturidi'nin iyi ve kötünün bilinmesinde esas aldığı kriterler dikkate alındığında bahsi geçen hususların ikinci derecede bir rol oynadığı, iyi ve kötüyü bilmede birinci derecede etkin olan faktörün ise akıl olduğu dikkati çeker. O, iyi ve kötüyü bilmede insan akli ile tabiatı arasındaki ayrıma işaret eder ve insan akıyla bilinmesi sebebiyle öncelediği li-zâtihi güzel veya çirkin ilk sıraya yerleştirir. O'na göre insan tabiatı ile akli arasındaki uyumsuzluk her ikisi yoluyla elde edilecek bilgilerde de çelişki meydana getirebilmektedir. Öyle ki insan tabiatına güzel gelen bir şey kötü sonuçları sebebiyle akıl açısından çirkin olabilmektedir.

Yazar, kötülüğün mahiyeti hakkında söylenenleri üç görüş şeklinde sınıflandırmıştır. Birinci görüştekiler, kötülüğün ontolojik anlamda bir gerçekliğin bulunmadığı yani kötülüğün ademiliği kanaatidir. İkinci görüş, kötülüğün izafi olduğunu savunanların kanaatleridir. Son görüş ise, iyi ve kötünün mutlak olduğunu, her şart ve konumda iyi ve kötü değerlerinde bir değişme olmadığını savunur.

Mâturidi'ye göre de bir konumda zararlı olan bir şey, başka bir konumda faydalı olabilmekte, birine göre kötü kabul edilen bir şey bir başkası açısından iyi olmakta, kötü iken sonradan iyileşen nesnelere bulunabilmekte, iyi veya kötü olarak nitelenen şeyler başka bir açıdan farklı bir konumda değerlendirilebilmektedir. Hatta aynı şey bir konu da hikmet, diğeri sefeh, bir

konuda adalet diğ erinde zulüm olabilmektedir. Bir şeyi iyi ya da kötü yapan şeyin, o şeylerin asıllarından değil, vasıflarından kaynaklanması onları mutlak olmaktan çıkarmaktadır. Mâturidi kabih olan fiillerin kendilerinden ötürü kabih olmadıklarını söyleyerek bu gerçeğe işaret etmiştir.

Şerrin kaynağı hususunda ise, Maturidi şerhlerin varlığını ve Allah'a nispetini inkâr etmez. Ona göre Allah hem iyilik ve kötülük cevherinin hem de iyilik ve kötülük fiillerinin yaratıcısıdır. İyilik ve kötülüğün esası kâinatın bu asıl üzerine yaratılması anlamına gelir. Yani kâinata Allah tarafından yerleştirilen kanun, kendi içinde hem iyiliği hem de kötülüğü barındırmaktadır. Bu unsurlar tabiata Allah tarafından yerleştirilmiştir ve kâinatın bu unsurları kendi içinde barındırması hikmetin bir gereğini oluşturur. Bu bağlamda Maturidi yaratıcıya şer isnat etmenin O'nun hikmetiyle çelişeceği görüşüne katılmaz. Bu fikrini "şerri yaratmak şerir olmayı gerektirmez" düşüncesiyle de ifade eder.

Şer, filozoflar tarafından metafiziksel, fiziksel ve ahlaki olarak üçe ayrılır. Yaratılışlardaki doğuştan gelen kusurluluk olarak tanımlanan, fizik ve moral kötülüğün kaynağı olarak görülen metafiziksel kötülük, Mâturidi'nin şer algısıyla uyumsuzken, yaratılan varlıklardaki kemal veya yetkinlik eksikliği olarak ele alındığında onun görüşleriyle paralel görülebilir. Mâturidi, "Allah'ın yaratışında şer yoktur" demek suretiyle metafizik kötülük algısına karşı çıkar. Ahlaki kötülük ise, insanda bulunan bencillik, kıskançlık, açgözlülük, acımasızlık, aldatma ve korkaklık gibi zaaflardır. Mâturidi, "kendisi için istediği bir şeyi başkası için istememenin" ve "eziyet vermeyen kimseye eziyet vermenin" de kötülük olduğunu söyleyerek ahlaki kötülükle ilgili örnekler vermiştir. Mâturidi burada zikredilen kötülüklerden ayrı olarak şirk, küfür, dalâlet, zulüm, cehalet, yaratıcıyı inkâr edip nimetine nankörlük etmek gibi hususları da kötülük cinsi olarak zikretmektedir. Bu tasnif Mâturidi'nin iyi ve kötüyü temellendirirken nakilden bağımsız hareket etmediğinin delilini oluşturur.

Yazar birinci bölümün son kısmını ise Mâturidi'nin hikmet anlayışına ayırmıştır. Bu bağlamda konuyu, Maturidi'de hikmetin tanımı ve mahiyeti, kaynağı ve çeşitleri ve son olarak da hikmetin ilişkili olduğu konular şeklinde tasnif ederek ele almıştır.

Mâturidi'nin sisteminde hikmetin esaslı bir rolü vardır. Mâturidi bu öğretiyi aslah ve teklif-i ma la yutak nazariyelerine karşı geliştirmiştir. Adalet ve merhamet ilkelerine dayanan ilahi hikmetin insandan gücünün ötesinde bir şeyi yapmasını istemesi tutarsızlık olur. Aslah öğretisini Allah'ın kudretiyle çelişkili bulan Mâturidi'ye göre ilahi hikmet ve adalet en iyi olan işleri değil, her şeyi kendi değerleri çerçevesinde yerli yerine koymayı ifade eder. Bu noktada kul için geçerli olanı Allah için de geçerli kılmayı zorunlu gören yaklaşımlar isabetsizdir. Çünkü duyulur âlemde insan türü için hikmet veya sefeh olan

şeyler duyulur ötesinde geçerli olmayacağı gibi, bir şey gerçekte hangi mahiyetle özellik kazanmışsa onu tespit edip duyular ötesinde geçerli kılma çabaları da anlamsızdır.

Hikmetin ilişkili olduğu konular ise illet, gaye, hayır, hak, adalet ve kaza-kader başlıkları altında ele alınmıştır. Kaza-kader başlığı altında işlenen birçok probleme, Mâturidi'nin "fiilin kulun elinde Allah'ın takdiri ve iradesine uygun olarak gerçekleşmesi" şeklindeki yaklaşımı, konuya açıklık getirmiştir. Mâturidi kötülüğü, yaratmada değil, fiili gerçekleştirmede gördüğü için fiilin sorumluluğunu onu hür iradesiyle bizzat işleyen kula atfetmiştir. Nasıl işlenen bir fiilin hem kula hem de Allah'a ait yönleri varsa, fiil kudretinin de her ikisine taalluk eden yönleri bulunur. Mâturidi fiili işleme anında Allah tarafından yaratılan kula ait kudretin ondaki ilahi yönü ortadan kaldırmayacağını ifade etmektedir.

Yazar eserin ikinci bölümünde ise "Maturidi'nin şerri temellendirmesi" konusunu ele alır. Bu bağlamda konuyu akli-mantıki temellendirme ve metafizik temellendirme şeklinde ikiye ayırarak inceler. Aslında bu bölümde, Mâturidi'nin düşünce sisteminde şerrin hikmeti ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çünkü Mâturidi'nin düşüncesinde şer ya da kötülük bir problem olarak yansımamaktadır. (209-247)

Yazar Mâturidi'de şerri akli-mantıki açıdan temellendirirken ilk olarak şerrin gerçekliğinden bahsetmiştir. Mâturidi, kâinatta kötülüğün varlığını kabul etmekle birlikte onun kötülük olarak algıladığı şeyler şer problemi savunucularından farklıdır ve bu ayırım önem arz etmektedir. Mâturidi, şirk, küfür, dalâlet, zulüm, iblis, cehalet gibi hususları kötülük cinsi olarak zikretmekte ve gerçek kötülük algısının da büyük çapta burada zikredilen unsurlardan ibaret olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar, Mâturidi de şerrin gerçekliğini vurguladıktan sonra izafiliğine dikkat çekmiştir. Mâturidi'ye göre, kâinatta çirkin, kötü ve karanlıklar yanında güzel, iyi ve aydınlıklar da vardır. O halde kâinat tek başına iyi olmadığı gibi tek başına kötude değildir. Mâturidi her yönüyle, bir kötüden bahsedilemeyeceğinin de altını çizer. Bir açıdan kötü olan bir şey, başka açıdan iyi olabilmektedir. Mâturidi ayrıca söz konusu izafiyetin iyi ve kötüyü tanımaya ve birbirinden ayırmaya engel teşkil etmediğini akıl sahibi olan insanın iyi olanı kötüden ayırabilecek bir kudrette olduğunu ifade eder. Bu kısmın sonunda ise yazar ilk olarak ölüm, şeytan, cehennem, kader gibi şer olarak yorumlanan durumları Mâturidi'nin değerlendirme şeklinden bahsetmiş; ardından da Mâturidi'de şerrin gerekçelerini vererek şerrin akli-mantıki temellendirilmesi konusunu nihayetlendirmiştir.

Yazar, ikinci bölümün son kısmında Mâturidi'nin şerri metafiziksel olarak temellendirmesini ele almıştır. Bu başlık da üç bölümde incelenmiştir. Bunlar: ilahi hikmetin bütünüyle bilinemezliği, kötülüğün imtihan ve ceza için yaratılması ve yaratıcı-yaratılmış ayrımıdır.

Mâturidi ilahi hikmetin tüm yönlerden bilinmesi ve kavranmasının her zaman mümkün olmadığını ifade eder. Ona göre akıllar eşyayı bütün yönlerden kuşatacak vasıftan yoksun yaratılmışlardır. Yaratıcının hikmet sahibi olduğu ve var ettiği her şeyi bu hikmet üzere yarattığı bir gerçektir. Öyleyse insan tarafından hikmetsiz olarak algılanan şeyler olduğu takdirde yaratıcının hikmeti değil, insanın algılama kapasitesi sorgulanmalıdır. Çünkü eksik ve kusurlu olan insanın kendisidir. Dolayısıyla kötülükler Allah'ın yaratması nedeniyle bu vasfı almazlar. Onlara arız olan yaratıkların kendilerine özgü pozisyonları nedeniyle arızı ve izafi bir durum olarak bu vasfı alırlar.

Dünyada sıkıntı ve darlıklarla denenmenin amacını ahirette ebedi saadeti kazanmak için bir imtihan olarak değerlendiren Mâturidi'ye göre, âlem bir hikmet için var edilmiştir ve âlemin var oluş hikmeti de imtihandır. Bunun yanında Allah insanlarda gizli kalan duygu ve düşünceleri açığa çıkarmak amacıyla onları çeşitli şekillerde imtihana tabi tutar. Bu bakış açısına göre imtihan Allah'ın kâinata varlık verme hikmetinin adı olmakta ve var oluş gayesiyle ilgili bir anlam kazanmaktadır.

Metafiziksel temellendirmenin son kısmında ise yaratıcı- yaratılmış ayrımı ele alınmıştır. Mâturidi'nin perspektifinden hareketle iki farklı yolla temellendirmek mümkündür. Birincisi dış âlemden "kötüyü yapan bir fail kötüdür" şeklindeki yargı doğrudur. Ancak bu istidlalin yaratılan varlıklardan hareketle yaratıcıya uygulanması uygun değildir. Çünkü Mâturidi'ye göre yüce Allah yarattığı herhangi bir fiil sebebiyle o fiille ilişkili olan ismi almış değildir. İkincisi ise, birçok konuda gaibin şahide kıyası uygun değildir. Çünkü duyulur âlemden geçerli olan kurallar gayb âlemi için her zaman geçerli olmaz. Mâturidi duyulur âlemin duyular ötesi âlemin delili olduğunu ve tabiattaki varlıkların tabiat ötesi varlığa kılavuzluk ettiğini kabul etmektedir.

Eser, çalışmanın özeti niteliğinde olan kısa bir sonuç ve kaynakça ile sonlandırılmıştır. (249–268)

Eser ele aldığı konu ve bakış açısı sunulan âlim bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada, Mâturidi'nin şer problemine yaklaşımının özgün olduğu tespit edilmiştir. Çünkü Mâturidi'nin şerri de hikmet olarak vasıflandırması konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Eserde Mâturidi'nin görüşleri verilirken eleştirel bir yaklaşım değil çoğunlukla tasviri bir yaklaşım tercih edilmiştir. Mâturidi'nin görüşleri belirlenirken de kendi eserlerinin temel alındığı görülmektedir.

Eserde, İmam Mâturidi ve konu hakkındaki görüşlerine oldukça geniş kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın, Mâturidi'nin şer problemine yaklaşımını merak edenlere ve konu hakkında çalışma yapanlara yararlı olacağı kanaatindeyiz.

